

Bijlage 1 Kern van het advies tussencommissie

De tussencommissie adviseert OCW de oriëntatiekennis (domein B) naast domein A wel aan te wijzen als de stof voor het Centraal Examen, maar tevens het College voor Examens opdracht te geven tot het samenstellen van een syllabus om bij *een deel* van de kenmerkende aspecten *het aantal historische voorbeelden* - aan de hand waarvan de leerlingen een kenmerkend aspect kunnen verduidelijken - *nader in te perken én specifiek* te omschrijven.

Om het karakter van de oriëntatiekennis te garanderen, dienen de leerlingen alle kenmerkende aspecten ook op een algemener niveau te kunnen herkennen en uitleggen aan de hand van nieuwe contexten en onbekende voorbeelden. Dat geldt voor zowel de uitgewerkte als de niet nader gespecificeerde kenmerkende aspecten.

Deze syllabus moet voldoen aan de volgende eisen:

- Vanuit een beperkt aantal kenmerkende aspecten worden drie of vier thematische clusters van tijdvakoverschrijdende leidende vragen ontworpen. Deze thema's zorgen telkens voor een samenhangende context tussen de kenmerkende aspecten.
- In relatie tot deze vragen worden historische voorbeelden (gebeurtenissen, ontwikkelingen, verschijnselen of handelingen dan wel gedachtegangen van personen) genoemd en waar nodig nader toegelicht. De vragen geven richting aan wat er van deze voorbeelden moet worden gekend. De voorbeelden geven richting aan de manier waarop de vragen worden uitgewerkt.
- Deze thema's zijn gespreid over de tijd, maar zullen niet alle tijdvakken en alle kenmerkende aspecten geheel kunnen dekken.
- Bij de inperking en specifiekere aanduiding van de concrete voorbeelden dient de syllabuscommissie rekening te houden met de bestaande schoolboeken, zodat implementatie op korte termijn mogelijk is.
- Waar mogelijk worden de leidende vragen zodanig gekozen dat via "klein onderhoud" bij dezelfde leidende vragen eenvoudig andere voorbeelden kunnen worden aangewezen, zodra het terrein voor de examenmakers 'afgegraasd' dreigt te raken.
- Waar mogelijk voorziet de syllabus in onderscheid tussen HAVO en VWO door verschillen in het *aantal* leidende vragen en te kennen voorbeelden, bij voorkeur niet in het aantal nader gespecificeerde kenmerkende aspecten.

Bijlage 2: Toelichting op het advies tussencommissie

inhoudsopgave

1. **Verantwoording: aanleiding en doel van de nadere specificaties bij domein B in een syllabus**
2. **Richtlijnen en aandachtspunten voor de syllabuscommissie**
3. **Suggesties voor thematische clusters met een voorbeeld van een thematisering over de tijdvakken 7-8-9-10 vanuit de Koude Oorlog**

1 Verantwoording: aanleiding en doel van de nadere specificaties bij domein B in een syllabus

Domein B

Leerlingen dienen volgens domein B

1. de kenmerkende aspecten voor ieder tijdvak noemen;
2. bij elk kenmerkend aspect van een tijdvak een passend voorbeeld te geven van een gebeurtenis, ontwikkeling, verschijnsel of handeling dan wel gedachtegang van een persoon en dit voorbeeld te gebruiken om het betreffende aspect te verduidelijken;
3. uitleggen hoe kennis van het betreffende tijdvak de oriëntatie op de hedendaagse werkelijkheid beïnvloedt;
4. uitleggen dat de betekenis die aan de tijdvakken wordt toegekend mede afhangt van de tijd, plaats en omstandigheden waarin mensen zich met het verleden bezighouden.

In de *Syllabus geschiedenis havo/vwo nieuwe stijl (werkversie voor de pilotscholen)* uit 2008 zijn daarbij de volgende toelichtingen gegeven:

Bij 1: De kandidaten moeten in het centraal examen de kenmerkende aspecten van ieder tijdvak kunnen noemen en herkennen aan de hand van uitgangsmateriaal (d.w.z. bronnen of introductie bij een opgave).

Bij 2: In het centraal examen gaat het om de verwerking van deze eindterm in de context van het uitgangsmateriaal (bronnen of introductie bij een opgave).

Bij 3: Hierover worden in het centraal examen geen vragen gesteld.

Bij 4 is geen nadere toelichting gegeven. Wel is de cursivering weggehaald, waarmee de indruk wordt gewekt dat dit voor zowel havo als vwo geldt¹.

Domein A (historisch redeneren) wordt getoetst aan de hand van de domeinen B (in het CE) en C en D (in het SE)

De invoering van domein B in het Centraal Examen

Toen in 2007 het nieuwe examenprogramma geschiedenis in de Tweede Fase werd ingevoerd, werd domein B in principe aangewezen als de stof voor het Centrale Examen en de thema's in de domeinen C en D als stof voor het schoolexamen. De eerste ervaringen van het pilotexamen HAVO in 2006 wezen uit dat het nog niet zondermeer mogelijk was om domein B te toetsen in het centraal examen HAVO. De conclusies van de evaluatie bevatten een groot aantal 'mitsen' en het was nog niet duidelijk of een centraal examen haalbaar was op het VWO. Daarom werd besloten de pilot voor de HAVO te verlengen en op dezelfde acht scholen de pilot uit te breiden naar het VWO.

Voor de overige scholen bleef de tijdelijke maatregel gelden: de domeinen A, B, D en (voor VWO) de rest van domein C werden getoetst in het SE en twee door een syllabuscommissie omschreven thema's uit domein C in het CE.

De pilotexamens voor havo van 2006-2010 en vwo in 2010 en de evaluaties daarvan hebben een aantal knelpunten opgeleverd. (Evaluaties 2006¹, 2010,² VGN enquête 2010³, advies UVGS⁴, Klein 2010⁵, de Vries 2007⁶). Samengevat komen deze knelpunten erop neer dat domein B zoals het nu geformuleerd is te weinig concrete kennis bevat om nu en op de lange termijn aanvaardbare, valide en betrouwbare examens te maken. Docenten klagen daarnaast over overladenheid, gebrek aan samenhang en gebrek aan diepgang. Het verslag van de enquête van het Landelijk Expertisecentrum Mens en Maatschappijvakken op verzoek van de VGN draagt dan ook de passende titel *Het is teveel en te weinig tegelijk*.

Deze nadere explicitering is bedoeld om deze knelpunten te verlichten. Daarmee lijkt in zekere zin geweld gedaan te worden aan het open karakter van het raamwerk van de oriëntatiekennis, dat er vanuit gaat dat leerlingen de kenmerkende aspecten kunnen uitleggen met zelfgekozen voorbeelden⁷. Het is ondanks grote inspanningen van betrokkenen echter niet gelukt om de problemen voldoende op te lossen, die ontstaan bij het centraal toetsen van domein B. Zo beschouwd kan deze nadere specificering gezien worden als de 'prijs' die moet worden 'betaald' voor het aanwijzen van domein B als dat deel van het examenprogramma dat wordt getoetst in het centraal examen. In de praktijk kiezen de leerlingen vaak evenmin hun eigen voorbeelden; dat wordt gedaan door het schoolboek of de docent. Wat met een nadere concretisering in een syllabus voor het CE volgens de hier voorgestelde methodiek eigenlijk gebeurt, is niet meer dan bij een beperkt aantal kenmerkende aspecten aangeven welke voorbeelden als bekend mogen worden verondersteld en in beperkte mate wat er van deze voorbeelden wordt gekend. Samenhang wordt gevonden door uit te gaan van 'leidende vragen', die richting geven aan de keuze van de voorbeelden. Dat past ook bij de ontwikkeling die veel pilotdocenten en docenten op 'reguliere scholen' bij het behandelen van de oriëntatiekennis sinds 2007 zijn ingeslagen: steeds vaker zoeken docenten naar samenhang tussen de kenmerkende examens door te kiezen voor thema's: 'leidende vragen' in de context van een land of regio.

Zo zal een win-winsituatie ontstaan:

- Door grotere duidelijkheid over de voorbeelden bij een aantal kenmerkende aspecten zullen docenten er minder toe overgaan om maar 'alles' te behandelen, uit angst iets over te slaan. Hiermee wordt iets gedaan aan de (vaak door docenten ervaren) overladenheid. Als wordt aangegeven wat er wel gekend moet worden is ook duidelijk wat niet hoeft.
- Zonder nadere toelichting blijken de kenmerkende aspecten geen historisch verband te hebben, zelfs niet als de naam van het tijdvak als dat verband gezien wordt. Door bij de nadere

¹ *Geschiedenis Examineren. Rapport pilotproject CHMV-examen geschiedenis havo 2006*, Amsterdam, oktober 2006

² *Geschiedenis examineren op niveau. Rapport van het pilotproject CHMV-examen geschiedenis havo en vwo 2010*, Kenniscentrum Onderwijs en Opvoeding Amsterdam 2010

³ *'Het is teveel en te weinig tegelijk'. VGN-velddraadpleging centrale examinering geschiedenis havo en vwo*, Landelijk Expertisecentrum Mens-en Maatschappijvakken 4 oktober 2010

⁴ UVGS, Brief van 21 juni 2010 aan de projectleiding van de pilot, VGN en CvE

⁵ Stephan Klein, 'Centrale examinering van het vak geschiedenis: een pleidooi. Hoe oriëntatiekennis in het CSE het best getoetst kan worden, in: *Kleio* 2010-4

⁶ Jan de Vries, 'Waarheen leidt ons kompas? De pilotexamens over oriëntatiekennis' in: *Kleio* 2007-6 p 12 ev

⁷ Toelichting bij de *Syllabus geschiedenis havo/vwo nieuwe stijl (werkversie voor de pilotscholen)* uit 2008 op http://www.cve.nl/item/geschiedenis_havo_en_vwo.

specificaties te kiezen voor een beperkt aantal contexten met leidende vragen, komt er meer samenhang, zullen de leerlingen meer verband kunnen zien tussen de kenmerkende aspecten en de stof beter begrijpen, wat zal leiden tot beter begrip en meer betekenis. In de gekozen uitwerkingen kan een deel van de kenmerkende aspecten dezelfde zijn, omdat de uitwerkingen in tijd elkaar kunnen overlappen. Dat heeft als voordeel “rijke” kenmerkende aspecten (zoals de ‘-ismen’ of de Industriële Revolutie) werkelijk tot hun recht te laten komen.

- Doordat er meer duidelijkheid is over de kennis die wordt verondersteld kunnen examenmakers meer en diepgaander vragen. Sterker gesteld: zonder nadere specificaties mag geen gemeenschappelijke kennis worden verondersteld van gebeurtenissen, ontwikkelingen, verschijnselen of handeling dan wel gedachtegang van personen. Zonder nadere invulling komen de vakspecificiteit en inhoudelijke validiteit van de geschiedenisexamens in gevaar.
- Zonder nadere toelichting blijken de kenmerkende aspecten geen historisch verband te hebben; elke logische redenering kan worden goedgekeurd. Door meer duidelijkheid over de samenhang kunnen antwoordmodellen specifiekere worden geformuleerd waardoor de correctie zal verbeteren en de betrouwbaarheid van de examens zal toenemen.

2 Richtlijnen en aandachtspunten voor de syllabuscommissie

Domein A

Domein A (historisch redeneren) wordt getoetst aan de hand van heel domein B. De leidende vragen en aangewezen voorbeelden zijn vooral bedoeld om meer diepgang mogelijk te maken bij de toetsing van het historisch redeneren (domein A).

Didactische aanwijzingen

Hoewel het raamwerk van de oriëntatiekennis in domein B al een didactisch instrument op zich is, gaat het in deze nadere specificatie alleen om een concretisering van de te leren stof. Daarom worden geen nadere didactische aanwijzingen opgenomen.

De noodzaak van 'leidende vragen'.

Zonder leidende vragen is veel minder duidelijk hoe de aangegeven voorbeelden bij de kenmerkende aspecten geïnterpreteerd en in de klas behandeld moeten worden. Leidende vragen zorgen voor samenhang en geven richting aan wat er van de genoemde namen, begrippen, gebeurtenissen bekend wordt verondersteld

Voorbeeld van interpretatie van een aangewezen concrete historische gebeurtenis:

De aangegeven context is de Koude Oorlog. Een van de leidende vragen luidt: 'Begon de Koude Oorlog pas na 1945 of al eerder: waardoor en wanneer groeide het wederzijdse wantrouwen?' Kenmerkend aspect 38 luidt: 'Het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën: communisme en fascisme/nationaalsocialisme'. Bij dit kenmerkend aspect is als te kennen voorbeeld genoemd: 'Burgeroorlog tussen Roden-Witten 1919-1922'. De leerlingen hoeven dan niet het hele verloop van deze oorlog te kennen, maar wel kunnen uitleggen waardoor deze oorlog bijdroeg aan het wantrouwen tussen oost en west en waardoor het totalitaire karakter van het bolsjewisme in deze oorlog zichtbaar werd.

Aandachtspunten bij de keuze van leidende vragen en voorbeelden bij de kenmerkende aspecten

- Kies voor leidende vragen die zorgen voor samenhang en duidelijk maken in welke context de aangegeven gebeurtenissen, personen, ontwikkelingen begrepen moeten worden. Daarbij kunnen de volgende criteria van toepassing zijn⁸:
 - o Zij leiden tot het 'hart' van de discipline (i.c. domein A)
 - o Zij leiden tot vragen die niet zondermeer te beantwoorden zijn met goed of fout of aanleiding geven tot anderszins eenduidige beantwoording
 - o Zij dagen de kandidaten uit tot nadenken en een onderzoekende houding
 - o Zij helpen de syllabuscommissie (en vervolgens docenten en schoolboekenauteurs) bij de selectie van concepten en leerlingen bij het vinden van antwoorden en het structureren van hun argumentatie
 - o Het gaat om betekenisvolle vragen die relevant zijn voor leerlingen van nu.
- Leidende vragen hebben in principe betrekking op meer dan een tijdvak: zo is er meer kans op het bevragen van continuïteit en verandering door de tijd heen en meer kans op samenhang.
- Kies waar mogelijk voor een geografische context, bijvoorbeeld van een land of regio

⁸ Ontleend aan Grant Wiggins en Jay McTighe, *Understanding by Design*, 2nd ed. Alexandria VA: association for Supervision and Curriculum Development, 2005 in: Stéphane Lévesque, *Thinking Historically. Educating Students for the Twenty-First Century*, University of Toronto Press, Toronto Buffalo London, 2008, p.34

- Kies daarbinnen voor verschijnselen, gebeurtenissen, personen die geschikt zijn als concrete voorbeelden waarmee de kenmerkende aspecten kunnen worden begrepen. Keuzecriteria kunnen zijn: de mate van representativiteit voor het onderwerp, keerpunt, inzetbaar bij meerdere kenmerkende aspecten, behorend tot de actuele (impliciete) 'canon', die nu al wijdverbreid in schoolboeken en lessen is vervat. Vermijd dus 'exotische' voorbeelden, waarvoor weinig (primaire) bronmateriaal beschikbaar is.
- Ga bijvoorbeeld uit van een of een paar kenmerkende aspecten die veel potentie hebben qua mogelijke samenhang met andere kenmerkende aspecten door de tijd heen.
- Het is onwenselijk om bij alle kenmerkende aspecten concrete voorbeelden aan te geven: zo blijft het open karakter van domein B bewaard.

De genoemde voorbeelden (namen, begrippen en gebeurtenissen) kunnen verschillen van aard en 'gewicht': sommige voorbeelden worden voornamelijk gekozen omdat wordt verwacht dat elke docent ze aan de orde zal laten komen.

Niet alle genoemde voorbeelden hebben een even groot gewicht

Voorbeeld: namen van regeringsleiders

Bij de context van de Koude Oorlog kunnen namen van Amerikaanse presidenten en Sovjetpartijleiders als Truman en Stalin worden opgenomen omdat het voor leerlingen handig is om deze namen te kennen: zij staan dan vooral symbool voor een bepaald beleid en een bepaalde fase. Detailkennis over hun binnenlandse politiek die niet van belang is voor de buitenlandse politiek of over hun persoonlijk leven is dan niet nodig, want de leidende vragen geven daar geen aanleiding toe.

Voorbeeld: grote gebeurtenissen

Van een andere orde lijken gebeurtenissen als de Hongaarse Opstand en de bouw van de Muur. Uit de leidende vragen mag worden geconcludeerd dat de leerlingen niet in detail hoeven te weten hoe deze conflicten zijn verlopen. Wel dienen zij over globale kennis van deze conflicten te beschikken om aan de hand van deze voorbeelden uit te kunnen leggen 'hoe de Koude Oorlog werkte in concrete conflicten (politiek, militair, in beeldvorming en propaganda) en in welk opzicht dit keerpunten waren in de Koude Oorlog' (een van de leidende deelvragen). Deze globale kennis wordt verduidelijkt in de syllabus.

Twee criteria kunnen helpen bij het bepalen van de mate van detaillering waarin de voorbeelden gekend moeten worden:

- **De relatie tot de kenmerkende aspecten en het tijdvak: het gaat immers om oriëntatiekennis**
- **de relatie tot de leidende vragen**

Dat laat overigens onverlet dat de docent er uit didactische overwegingen toch voor kan kiezen om deze stof te laten leren en begrijpen door meer, concretere of gedetailleerdere voorbeelden, maar van de leerling zal deze gedetailleerdere kennis op het examen niet worden verlangd.

Soms kan een begrip bij meer dan één kenmerkend aspect gebruikt worden om dit te verduidelijken (en bijvoorbeeld een oorzaak aan te geven):

Voorbeeld: Marshallhulp

'Marshallplan' past bij kenmerk 46 (de Koude Oorlog), 47 (de eenwording van Europa) en 48 (de toenemende westerse welvaart)

Verschil HAVO-VWO

Vwo-leerlingen hebben een jaar langer geschiedenisonderwijs. Daardoor hebben zij meer thema's geleerd voor het schoolexamen en meer tijd voor het leren van de oriëntatiekennis. Verschil tussen HAVO en VWO kan worden gerealiseerd door voor VWO:

- meer leidende vragen te stellen over dezelfde periode(n),

- meer te kennen voorbeelden aan te geven.

Geen wisselende onderwerpen, wel mogelijk van tijd tot tijd dakpansgewijze wijzigingen in voorbeelden en/of leidende vragen via 'klein onderhoud' aan de syllabus

De invoering van de syllabus hoeft niet te leiden tot een apart katern voor het examen, als de stof met de gangbare methodes kan worden geleerd. Deze kunnen dan bijvoorbeeld vooral als handboek worden gebruikt. Dit leidt tot een disciplineren in de themakeuze: al te exotische invalshoeken zullen hierdoor minder mogelijk zijn. Mocht de situatie zich voordoen dat het in de syllabus aangeven terrein teveel is 'afgegraasd' in de examens, dan kan volgens de beschreven methodiek via klein onderhoud worden voorzien in andere te leren (geografische) contexten, concrete voorbeelden en eventueel in het deels vervangen van de leidende vragen. Door het experimentele karakter van deze opzet zal een monitoring van de werkbaarheid van deze aanpak tot jaarlijkse kleine aanpassingen leiden.

Omvang van de stof

Bij de meeste schoolvakken wordt ongeveer 60% van het totale examenprogramma getoetst in het Centraal Examen. Dit kan ook een leidraad zijn voor geschiedenis. De programma's voor zowel HAVO als VWO kennen vrijwel identieke beschrijvingen voor de domeinen A, B, D en E. HAVO-leerlingen krijgen 320 uur en hoeven in domein C maar twee thema's te doen, VWO-leerlingen met het E&M profiel krijgen 440 uur en doen in domein C vier thema's. VWO-leerlingen met het C&M profiel krijgen 480 uur en doen in domein C vijf thema's.

Onderdelen van de syllabus

- Inleiding met
 - motivering voor de gekozen werkwijze,
 - verantwoording van de gemaakte keuzes,
 - adviezen over de interpretatie daarvan, waaronder een globale indicatie van de matrijs op grond waarvan het examen wordt gemaakt.
 - duidelijke uitleg dat de kandidaten *alle* kenmerkende aspecten (ook de nog niet nader genoemde) ook nog steeds op een algemener niveau moeten herkennen en uitleggen aan de hand van nieuwe contexten en onbekende voorbeelden.
- Per thema (cluster) met leidende vragen worden in elk geval de volgende onderdelen opgenomen:
 - Leidende vra(a)g(en)
 - Motivering voor deze context met verantwoording voor de gemaakte keuzes
 - Bijzonderheden (wanneer een toelichting nodig is ter verheldering)
- Voorbeeldopgave(n) over
 - de nader gespecificeerde kenmerkende aspecten aan de hand van de gespecificeerde kennis
 - de nader gespecificeerde kenmerkende aspecten aan de hand van nieuwe contexten die in de opgave worden gegeven.
 - de niet nader gespecificeerde kenmerkende aspecten (hier kan worden volstaan met een verwijzing naar de pilotexamens)

Wat verder nog aandacht vraagt van de syllabuscommissie

De tussencommissie laat een aantal vragen nog over aan de syllabuscommissie. Daaronder:

- Een syllabus moet niet verder gaan in de nadere specificering dan nodig is, maar wat is de juiste balans tussen noodzakelijke en overbodige nadere concretisering?
- Hoeveel thematische clusters van leidende vragen zijn wenselijk? De tussencommissie vermoedt drie of vier. Mocht voortschrijdend inzicht van de syllabuscommissie leiden tot een ander aantal, dan is dat mogelijk, mits helder gemotiveerd.

- Hoe kan een matrijs voor het examen er uit zien? Deze matrijs valt normaal gesproken onder 'het geheim van CvE', maar wat is nodig voor heldere voorlichting aan docenten en schoolboekenauteurs?

3 Suggesties voor thematische clusters over de tijdvakken heen

De tussencommissie kiest ervoor om haar voorstel te illustreren met suggesties voor wat in de besprekingen ook wel 'thematische verdikkingen' werden genoemd en een voorbeeld van leidende vragen. Met dit voorbeeld wil de tussencommissie geen gras voor de voeten van de syllabuscommissie wegmaaien. Het zijn nog niet in detail besproken globale voorbeelden *en niet meer dan dat*.

In de commissie zijn de volgende thematische verdikkingen genoemd:

- Tijdvakken 2-3-4: (Opkomst en) ondergang van het West-Romeinse Rijk in een tijd van opkomend Christendom en de opkomst van feodale verhoudingen in het bestuur, hofstelsel en horigheid (verweven thema's rond kerk & staat en centralisatie & decentralisatie die een vervolg kunnen krijgen in de tijdvakken 4-5-6-7). Voor VWO kan uitbreiding worden gezocht in de geografische context van het Oost-Romeinse Rijk.
- Tijdvakken 4-5-6- (7): De opkomst van handel en steden gaat gepaard met staatsvorming en centralisatie. Daarbij kan gekozen worden voor verschillende geografische contexten, zoals die van de Nederlanden, Frankrijk, Engeland. Mogelijk ligt hier een kans voor differentiatie tussen HAVO (alleen de Nederlanden) en VWO (nog een ander land erbij).
- Tijdvakken 8-9-10: De Industriële Revolutie en haar gevolgen voor sociale, politieke, culturele verhoudingen en oorlogvoering.
- Tijdvakken 7-8-9-10: de Koude Oorlog. Daarvan is op de volgende pagina een voorbeeld gegeven van een aanzet tot verantwoording en leidende vragen.

De Koude Oorlog als context bij het nader invullen van kenmerkende aspecten bij de tijdvakken 7-8-9-10

Leidende vragen

- *Waardoor raakte de wereld na 1945 verdeeld in twee machtsblokken? Ging het daarbij vooral om ideologische tegenstellingen of om tegenstellingen tussen twee machtscomplexen van staten?*
- *Begon de Koude Oorlog pas na 1945 of al eerder: waardoor en vanaf wanneer groeide het wederzijdse wantrouwen?*
- *Wat was de uitwerking van de Koude Oorlog in concrete conflicten (politiek, militair, in beeldvorming en propaganda)? In welk opzicht waren dit keerpunten in de Koude Oorlog?*
- *In hoeverre beïnvloedde de Koude Oorlog het dekolonisatieproces?*

Motivering voor deze context

De Koude Oorlog heeft een groot deel van de 20ste eeuw de internationale politiek bepaald en de levens van velen beïnvloed. De wortels liggen ondermeer in de ideologieën die ontstonden in de 19e eeuw en de gevolgen van het ineenzijgen van het Oostblok zijn ook nu nog merkbaar. Daarmee biedt deze context mogelijkheden tot verbinding en verdieping van kenmerkende aspecten.

Bijzonderheden

Bij de Koude Oorlog is elementaire kennis nodig van ideologische en maatschappelijke verschillen tussen Oost en West. Daarom is bij sommige kenmerkende aspecten gekozen voor voorbeelden uit Rusland/de Sovjetunie en de VS. Dan wordt overigens duidelijk dat de tijdvakkenindeling is geënt op de West-Europese geschiedenis, waarmee ruimte wordt gegeven voor eindterm 3.2 die nu nog is voorbehouden aan vwo. Waar voorbeelden bij een kenmerkend aspect wel passen bij dat kenmerkend aspect, maar niet in dat tijdvak, zijn deze schuin gedrukt (zie bijvoorbeeld kenmerkend aspect 33 over industrialisering).

Vershil HAVO en VWO

In dit voorbeeld is ervoor gekozen om het verschil tussen HAVO en VWO zichtbaar te maken door de keuze van de geografische contexten en het aantal te kennen voorbeelden. Deze zijn bij HAVO in de 20^e eeuw zoveel mogelijk beperkt tot Duitsland, waar VWO ook voorbeelden moeten kennen uit de rest van Europa en Azië.

Een tweede mogelijkheid is het kiezen van meer leidende vragen voor VWO in ongeveer dezelfde periode. De syllabuscommissie zou daarbij kunnen denken aan vragen rond kolonisatie-dekolonisatie-slavernij, de Europese eenwording en dergelijke.
